

Deel II Duits gezag

De bezetting

In de vroege ochtend van vrijdag 10 mei 1940 kwam een einde aan de neutraliteit en begon ook voor Nederland de Tweede Wereldoorlog. Onder codenaam "Fall Gelb" valt het Duitse leger Nederland binnen om het aanvalsplan op Nederland en België vorm te geven. Vanuit het grensgebied vallen de Duitse grondstrijdkrachten Nederland binnen, terwijl Duitse parachutisteneenheden in West-Nederland landden. Dit met als hoofddoel, via het noorden (Nederland en België), Frankrijk binnen te vallen.

Omstreeks 04:00 uur werden de inwoners van Maasbommel wakker gemaakt door een geweldig gebrom in de lucht, gevolgd door het gedreun van het afweergeschut dat op diverse locaties stond opgesteld. Berichtgeving over de radio gaf aan dat het een inval in Nederland betrof. Hitler had echter enkele dagen daarvoor nog aangegeven dat hij de Nederlandse neutraliteit zou eerbiedigen. Het gedreun was afkomstig van een armada van Duitse vliegtuigen die terugschoten.

Om 4.00 uur kwamen ook de eerste meldingen van bombardementen op vliegvelden binnen. Veel Nederlandse vliegtuigen werden zodoende al op de grond uitgeschakeld. Na 5.00 uur daalden de eerste parachutisten neer op de vliegvelden rondom Den Haag en Rotterdam (Ypenburg, Ockenburg, Valkenburg en Waalhaven), en de bruggen bij Dordrecht, Rotterdam en de Moerdijk. Het vliegveld Waalhaven, de Maasbruggen en de Moerdijkbruggen vielen in Duitse handen. Enkele bruggen over de Maas vielen al meteen in Duitse handen. Doordat Arnhem al op 10 mei in Duitse handen viel, bereikten aan het einde van de dag eenheden van 207. Infanteriedivision al bijna de Grebbelinie.

Na het bombardement op Rotterdam door Duitse luchtmachteenheden besloot het Nederlandse opperbevel te capituleren. Alleen in Zeeland werd nog doorgevochten door Nederlandse en Franse eenheden.

Evacuatie

De legerleiding was eigenlijk nooit van plan geweest de Maas-Waalstelling serieus te verdedigen. Dit plan was echter alleen bekend bij de commandant van de Brigade B, kolonel J.C. Nijland. Zelfs de burgemeesters van Maas en Waal wisten van niets. In het najaar van 1939 had de Commissie Burgerbevolking in samenwerking met de commandant reeds een evacuatieplan opgesteld dat voorzag in een algehele ontruiming van het gebied ongeveer acht kilometer oostelijk en vijf kilometer westelijk van de Maas-Waallinie. Terwijl de gevechtshandelingen zich regionaal gezien voornamelijk afspeelden op en rond De Grebbeberg tussen 10 en 14 mei 1940, volgde een vier dagen durende evacuatie van de burgerbevolking uit het Land van Maas en Waal. Om de burgers tijdig in veiligheid te brengen, lag in het oude gedeelte van de Maas nabij de Blauwe sluis, waar nu de grote campings liggen, een aantal grote schepen gereed om de inwoners via de Maas te evacueren naar de provincie Zeeland.

Behalve de 470 personen, die met één schip uit Appelteren zelf zouden moeten afreizen om na uitlading te Breskens, te IJzendijke te worden geherbergd, zouden een kleine 700 bewoners van de buurtschappen Altforst, De Woerd, Blauwe Sluis en Velddijk met 2 vaartuigen uit laatstgenoemde plaats vertrekken op weg naar Hoofdplaat en IJzendijke eveneens via Breskens, terwijl bovendien nog 2 schepen met omstreeks 500 inwoners uit Maasbommel en Berghuizen vanaf Maasbommel de verre reis naar IJzendijke zouden moeten aanvaarden.

Nadat de vaart stroomafwaarts op de Maas was aangevangen, moest deze tijdens de nachtelijke urenlang worden onderbroken door oponthoud vóór de pontonbrug Oijen-Alphen en s 'morgens weer bij de stuw te Lith. Dit oponthoud stond in verband met het overtrekken van de pontonbrug over de Maas bij Oijen en Alphen door onderdelen van het III Legerkorps, tijdens de overplaatsing van dit legerkorps naar het Noorden.

Toen uiteindelijk de Merwede was opgevaaren, bleek dat de reis voorbij Dordrecht in verband met het verloop van

de verdere oorlogshandelingen in Nederland niet verder kon worden voortgezet. De geëvacueerde inwoners vonden ten dele in Hardinxveld en ten dele in de gemeente Papendrecht een toevluchtsoord. Helaas was het verblijf te Papendrecht verre van rustig en veilig. Niet alleen de bevolking werd geëvacueerd, ook het vee werd geëvacueerd¹.

Links²: Tijdens de inscheping staat op de voorgrond meester Elemans uit Altforst. Opmerkelijk aan de foto is dat meester Elemans twee overjassen draagt.

Op donderdag 16 mei 1940 mochten de geëvacueerde inwoners weer plaatsnemen op de schepen en werd er teruggereisd naar Maasbommel, dat geen schade van enige omvang bleek te hebben opgelopen, zodat de officiële melding van een gedeeltelijke inbrandschieting naar het rijk der fabelen moest worden verwezen. In Maasbommel en het gehele Land van Maas en Waal bleken zelfs geen vijandelijkheden van enige betekenis te zijn voorgevallen, doordat de brigade B reeds in de nacht van vrijdag op zaterdag uit deze streek werd teruggetrokken.

Rechts³: Tijdens de evacuatie, ter hoogte van Waardenburg hebben op de schepen nog twee bevallingen met goed gevolg plaatsgevonden. Afgebeeld de aangifte van de geboorte van een evacuée door Vader Marinus Hendricus van Eldijk uit Maasbommel.

No. 14

De waarneming van vijf geboorten wordt gesignaleerd door de vader van de geboorte van de kind.

Heden den negen en heilighen Juni — negentien honderd veertig, verscheen voor mij, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente Waardenburg: Van Eldijk, Marinus Hendricus

oud ~~leer~~ en deutz — jaren, van beroep ~~man~~ woonende te Maasbommel, gemeente Appelen die heeft verklaard, dat binnen dese Gemeente in de vesting Wijk — samen aan board van een in de rivier de Waal zijnde schip uit zijne echtgenote van Dijk, Adriana

— Kon den — beroep — woonende te Maasbommel, gemeente Appelen op den elfden Maai — des jaars, des — middags, ten — ure is geboren een kind van het — dat, aan welk kind de voornaamen zijn gegeven van — Adriana — geboorteaankunten aan Officier van Justitie te Waardenburg. Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgedragen.

M. H. v. Eldijk

Toen de schepen met geëvacueerde inwoners onderweg waren, vond ook de terugtocht van het IIIe Legerkorps plaats en werd Brigade B ontbonden. Dat gebeurde bij de meeste onderdelen in de nacht van 10 op 11 mei rond 04.00 uur in de nacht. Wel bleef er een dun bezette linie, die bestond uit enkele zware mitrailleurs in kazematten en lichte mitrailleurs in veldstellingen. Tijdens de terugtocht werden een aantal eenheden op de dijk bij Maasbommel door drie Duitse vliegtuigen beschoten. Er zijn geen daarbij geen gewonden gevallen.

Uiteindelijk kregen de meeste eenheden van Brigade B een functie als Veldlegerreserve. Die reserves had het Nederlandse leger nodig, omdat de toestand op de Grebbeberg kritieke vormen begon aan te nemen. De Maas-Waalstelling was intussen ontruimd, zonder dat er gevechten hadden plaatsgevonden.⁴

¹ www.grebbeberg.nl

² Tweestromenland elfde jaargang-nummer 21-zomer 1975

³ Collectie Hans Arissen

⁴ www.grebbeberg.nl

Arbeitseinsatz

De Arbeitseinsatz (Arbeidsinzet) was de Duitse naam voor dwangarbeid.

Tussen 1940 en 1945 waren naar schatting 500.000 tot 600.000 Nederlandse mannen en jongens tewerkgesteld in het Derde Rijk. Ze waren opgeroepen voor de Arbeitseinsatz en werden ingezet in onder andere de landbouw en industrie ter vervanging van Duitse mannen die waren opgeroepen in de Wehrmacht.⁵

In de periode van de zomer 1940 tot en met de lente 1942 waren het hoofdzakelijk Nederlandse werklozen die gedwongen werden om in Duitsland te gaan werken. Aanvankelijk probeerde de Duitse bezetter door middel van propaganda en wervingsacties personeel te werven voor arbeid in Duitsland en Nederland. Wie weigerde in Duitsland te gaan werken, werd uitgesloten van elke vorm van financiële ondersteuning. Dat gold zelfs voor vaders wiens zoon zich aan de tewerkstelling onttrok. Bovendien was de heersende moraal in de eerste oorlogsjaren (met een hoge werkloosheid in Nederland) dat werken en zelf je brood verdienen altijd beter was dan niets doen en 'van de steun trekken'⁶.

Zo vertrok ook Gerrit Lagarde (foto rechts)⁷ samen met 16 anderen, allen werkzaam bij firma Daalderop in Tiel, naar Duitsland om daar te gaan werken. Op zekere middag werden bij Daalderop namelijk alle werknemers tot rond de 35 jaar bijeengeroepen in de expeditiehal. Twee ambtenaren van het arbeidsbureau stelden hen in de gelegenheid om vrijwillig te tekenen voor tewerkstelling bij de B.M.W.-fabrieken in Eisenach in Saksen.

Gerrit was 19 jaar oud toen hij vertrok naar Duitsland. Zijn vader had twee koffertjes met spullen gereed gemaakt voor vertrek. Met 16 man waren zij ondergebracht op één kamer. Slecht hadden ze het er niet, het eten was goed, hij kreeg loon, ging s 'zondags naar de kerk en de mensen waren aardig. Het werk dat Gerrit moest doen was vergelijkbaar met het werk van een elektricien. Er was een opzichter bij deze werkzaamheden aanwezig, waarvan Gerrit de naam nog weet, Max Göbel. Het werk vond plaats bij de Duitse gezinnen thuis, gaf Gerrit aan. Gerrit heeft gewerkt in Duitsland tot aan de bevrijding en is toen 1 keer thuis geweest. Toen hij na de bevrijding weer thuis was aangekomen viel zijn moeder flauw van emotie. Gerrit gaf aan

dat de mensen in Maasbommel niet boos op hem waren omdat hij in Duitsland had gewerkt.

Links⁸: Afgebeeld een groep werkloze Nijmeegse arbeiders die bij de Waalkade staan te wachten om met behulp van de gereedstaande bussen op transport te gaan naar Duitsland om daar te gaan werken. Op de achtergrond is de verwoeste Waalbrug te zien.

⁵ www.trouw.nl

⁶ historicus dr. A. J. van der Leeuw RIOD.

⁷ Foto Stichting Werkgroep Historisch Alphen aan de Maas (W.H.A.M.)

⁸ www.geschiedenislokaal024.nl

Ook de toen 19-jarige Adriaan van Eldijk (foto⁹ rechts) vertrekt in juni 1943 (niet vrijwillig) vanuit Maasbommel naar Duitsland en komt via Dortmund op 20 juni 1943 aan in de plaats Bochum. Gelukkig zijn er voor hem 6 bekenden uit het Land van Maas en Waal die ook in Bochum moeten werken voor de Arbeitseinsatz. Op dezelfde dag nog vindt de keuring plaats, maar Adriaan weet dan nog niet wat voor werk hij moet gaan doen. Uit de brieven die Adriaan naderhand schrijft, einde juni 1944, blijkt dat hij gewerkt heeft in een fabriek waar munitie werd gemaakt. In eerdere brieven liet Adriaan zich hier niet over uit. Dit zal te wijten zijn geweest aan de censuur regels van de Duitsers waar rekening mee moest worden gehouden.

Om met verlof te kunnen naar Maasbommel moest Adriaan tenminste één jaar hebben gewerkt. Adriaan schrijft in zijn brieven dat er jongens zijn die al 18 maanden in Bochum werken en nog steeds niet met verlof naar huis zijn geweest. Ook schrijft hij in de brieven, dat als vader en moeder sokken, ondergoed en

havermout willen sturen, dit sneller aan komt met de post als ze er geen brieven bij doen. Brieven wil hij echter heel graag hebben, dus deze zullen separaat moeten worden verstuurd. Adriaan werkt de ene week de dagdienst en de andere week de nachtdienst. Adriaan schrijft dat hij op 22 juni 1943 op "lager"(onderkomen) wordt ondergebracht in het Kost- und Logierhaus des Bochumer Vereins. In dit logeerhuis waar plaats was voor 1200 personen verbleef hij de eerste tijd.

Links:¹⁰ Het Kost- und Logierhaus des Bochumer Vereins.

Op 22 juni 1943 schrijft Adriaan dat ze veel soep krijgen en elke maandag zuurkool met worst. Om de vier dagen krijgen ze kuch (brood van een paar dagen oud), boter en worst of kaas. Dit is dan te verdelen in ongeveer 4 ons kuch per dag. Die dag (22 juni 1943) zijn er 7 alarmen/aanvallen in Bochum geweest. In het lager zijn ook Fransen, Russen en Serven aanwezig. Op 11 juli 1943 vraagt Adriaan zijn vader en moeder hoe het staat gesteld met de tabaksteelt in Maasbommel en of ze niet wat tabak willen toesturen aan hem. Ook vraagt hij om wat gortpap. Hij geeft in de brief van 11 juli 1943 ook aan dat hij naar de kerk gaat in Bochum. Op 1 oktober schrijft Adriaan dat er 5 bombardementsaanvallen op de fabriek zijn

geweest en of er havermout kan worden toegezonden omdat het voorkomt dat hij 2 dagen niets te eten heeft. Er is geen melk beschikbaar dus zal hij de havermout bereiden met water. Uit de laatste brief van 10 november 1943 (foto¹¹ rechts) valt op te maken dat er weer 3 bombardementen hebben plaatsgevonden en dat er veel huizen in Bochum kapot zijn geschoten. Boven in de brief schrijft hij nogmaals: "ik maak het goed en God zorgt voor mij". Verderop in de brief schrijft hij, ik maak het nog goed. Helaas komt Adriaan van Eldijk op 26 november 1944 om het leven bij een bombardement op Bochum.

Hierboven¹²: Brief zoals verzonden door Adriaan. De brief was enveloppe en brief tegelijk.

⁹ Foto Wout van Eldijk

¹⁰ de.wikipedia.org

¹¹ Foto Wout van Eldijk

¹² Foto Wout van Eldijk

In mei 1942 ontvangen de beroepsofficieren en onderofficieren van het Nederlandse Leger de oproep om zich binnen drie dagen bij de Duitse instanties te melden. Zij worden weer in krijgsgevangenschap genomen. Eenmaal in Duitsland zouden ze worden tewerkgesteld, omdat de Duitse fabrieken kampten met een tekort aan arbeidskrachten vanwege de situatie aan het Oostfront waar de Duitsers grote verliezen leden.

Vanwege de oorlog die voortduurt blijft de Duitse economie in toenemende mate behoefte houden aan buitenlandse arbeiders. De Duitse vraag naar arbeiders was vele malen groter dan het Nederlandse aanbod van vrijwilligers en werklozen die in Duitsland tewerkgesteld waren. In mei 1943 werd de algemene Arbeitseinsatz in het bezette Nederland afgekondigd. Alle jongemannen tussen de achttien tot vijfendertig jaar kregen een oproep om zich te melden voor de Arbeitseinsatz. Bij het negeren van de eerste oproep volgde al snel een volgende en aanzienlijk dreigendere van toon, waarin gesproken werd over represailles voor de familie bij niet melden. Omdat er zich te weinig mannen melden werd de leeftijd naar zeventien tot veertig jaar verruimd.

Eind 1943 ontvangen ook alle dienstplichtigen een oproep voor de Arbeitseinsatz in Duitsland. Uiteindelijk worden 11.000 van de 300.000 dienstplichtigen naar Duitsland afgevoerd. De rest ontkomt aan krijgsgevangenschap, onder andere door vrijstelling of door onder te duiken.

Op 22 december 1943 kreeg Jan van Gelder toen 17 jaar oud, vrijstelling van de aanmeldingsplicht voor de Arbeitseinsatz (foto links)¹³. Jan studeerde al 5 jaar in Tilburg. Hij ging op 12-jarige leeftijd naar Tilburg, waar de Oblaten van Franciscus van Sales op het klein seminarie Ave Maria een strenge en gedegen opleiding verzorgden. Hij behoorde zoals er op de vrijstelling stond tot de categorie “tot een kloosterorde te behoren”.

¹³ www.janvangelderstichting.nl

Op 5 mei 1944 volgt uitstel (foto rechts¹⁴) tot opkomst tot juli 1945. Opvallend waren toch die mogelijkheden van vrijstelling en uitstel. Achteraf gezien zou men dat niet voor mogelijk hebben gehouden. Kennelijk heeft er de bedoeling achter gezeten om de geestelijken meer op de hand te krijgen, maar dat is dan wel een misvatting geweest. Om verder over jonge studenten nog maar niet te spreken.¹⁵

Gevolgen van de Arbeitseinsatz

Een belangrijk gevolg van de Arbeitseinsatz was dat veel Nederlandse gezinnen ontwricht raakten. Veel Nederlandse mannen doken onder of probeerden een vrijstelling te regelen via een keuringsarts, politiek invloedrijk persoon of plaatselijk verzet.

Na de oorlog kregen de mannen niet de tijd om hun ervaringen te verwerken, want terug in Nederland moesten ze gauw weer aan de slag bij de wederopbouw. Als de oorlog in de jaren die daarop volgden ter sprake kwam, ging het meestal over de gevallen slachtoffers, het verzet, de slachtoffers van de concentratie- en vernietigingskampen en de uitzending van Nederlandse soldaten naar Nederlands-Indië direct na de Tweede Wereldoorlog. De mannen die zich ingezet hadden voor de Arbeitseinsatz werden eerder gezien als een soort collaborateurs en lafaards dan dat er stilgestaan werd bij het feit dat velen van hen veel ellende hadden meegemaakt in Duitsland.

Van de 500 000 Nederlanders die als dwangarbeider in Duitsland hebben gewerkt, zijn er zo'n 30 000 omgekomen als gevolg van slechte huisvesting, ziekten, ongelukken en bombardementen¹⁶. Met name wapen- en munitiefabrieken waren geliefde doelwitten van de geallieerden en kregen relatief veel bombardementen te verduren.

Distributie Stamkaart en Tweede distributie Stamkaart

In de oorlog moesten alle Nederlanders in het bezit zijn van een Distributie Stamkaart (foto rechts)¹⁷, distributiebonnen en een persoonsbewijs. Distributiebonnen worden gebruikt, indien een eerlijke verdeling van alle goederen over de bevolking noodzakelijk wordt (we spreken dan ook wel van rantsoenering). Om aan distributiebonnen te komen, moest men in het bezit zijn van een Distributiestamkaart. Op de Distributie Stamkaart konden iedere maand distributiebonnen worden opgehaald bij het distributiekantoor. Wanneer men deze distributiebonnen had verkregen, kon men op aangekondigde tijden de winkel bezoeken om deze producten te kopen. Deze tijden en de aangewezen distributiebonnummers werden via de krant bekend gemaakt.

¹⁴ www.janvangelderstichting.nl

¹⁵ www.janvangelderstichting.nl

¹⁶ <https://www.trouw.nl/home/monument-eindelijk-erkenning-voor-ex-dwangarbeiders>

¹⁷ Foto Jeroen Bergers

De Distributie Stamkaart kwam in september 1939 in gebruik, maar raakte al spoedig vol, daarom werd de stamkaart voorzien van inlegvellen. Op de in te leveren distributiebonnen kreeg men spullen zoals brood en suiker, maar ook brandstof en schoenen. Alles werd heel precies bijgehouden en aangekruist op de bonkaart.

In januari 1944 kwamen door vervalsingen en diefstallen uit distributiekantoren zoveel valse persoonsbewijzen, distributiekaarten en andere papieren in omloop dat de registratie van de Duitsers vrijwel waardeloos was geworden. Dat beseften ook de Duitsers, reden dat er een nieuwe Tweede distributiestamkaart (foto rechts)¹⁸, moest worden ingevoerd. De nieuwe stamkaart zou alleen geldig zijn in het eigen district, dus de woonplaats die officieel op het persoonsbewijs stond aangegeven. De stamkaart moest door ieder persoonlijk in zijn woonplaats worden opgehaald. Op het persoonsbewijs werd dan een zegel geplakt, waarvan het nummer correspondeerde met dat op de nieuwe stamkaart, elke gemeenten had een eigen nummer. Bij de uitreiking hielden Duitsers en NSB'ers toezicht.

Persoonsbewijs

In april 1941 krijgen alle Nederlanders van 15 jaar en ouder een persoonsbewijs (foto rechts)¹⁹. Iedereen is verplicht om dit document in het openbaar bij zich te dragen. Op het persoonsbewijs staat een foto, een handtekening en een vingerafdruk. Het document dat in samenwerking met de bezetter is ontworpen door Jacob Lentz, een gemeenteambtenaar uit Den Haag, is het meest geavanceerde identiteitsbewijs van Europa en is moeilijk na te maken.

Fietsen inleveren

In opdracht van de bezetter werd in juli 1942 door de gemeente begonnen met het innemen van rijwielen om ze ter beschikking te stellen van de Duitsers. De fietsen moesten in goede staat zijn. Was dit niet het geval dan werden de kosten van reparaties verhaald op de voormalige eigenaar. Alleen mensen die voor de uitoefening van hun beroep hun rijwiel niet konden missen kwamen in aanmerking voor een vrijstelling. Zie rechts de foto²⁰ van de vrijstelling van de inlevering van het herenrijwiel van Jan van Gelder uit Maasbommel. Toen hij op het gemeentehuis van Maasbommel van Burgermeester de Leeuw persoonlijk te horen kreeg dat hij voor een vrijstelling van inlevering niet in aanmerking kwam, was hij hevig teleurgesteld. Omdat Jan in Tilburg studeert was dit voor de Burgermeester voldoende reden om Jan niet in aanmerking te laten komen voor vrijstelling. Ook gaf de Burgermeester aan dat het vakantie was

¹⁸ Foto Jeroen Bergers

¹⁹ Foto Jeroen Bergers

²⁰ www.janvangelderstichting.nl

voor Jan en dat hij dan best zonder fiets kon. En als laatste dat hij er verder niets aan kon doen. Hij moest maar lopen of met iemand meedijden. Einde discussie. Tegenover het Gemeentehuis van Maasbommel trof Jan, Hendrik Brands, die naast het huis manden zat te maken. Hij hoorde het verhaal van Jan aan en zag de teleurstelling aan zijn gezicht. Hendrik Brands besloot Jan toen te matsen. Hij liep naar binnen en haalde toen een blanco verklaring tevoorschijn, die door de Burgermeester al was getekend en waarop alleen nog maar de gegevens van Jan hoefden te worden ingevuld. Hendrik had namelijk bij de afgifte van een verklaring voor hemzelf ontdekt, dat er twee briefjes aan elkaar zaten. Die tweede was nu voor Jan. Jan vulde zijn persoonsgegevens in en reed met een gerust hart rond op zijn fiets.

Maasbommel en vertier

Op 15 december 1943 wordt in Maasbommel de Maasbommelse biljartvereniging Ons Doel Bereikt opgericht.

De vereniging kreeg niet voor niets deze naam. Het kostte de nodige moeite om dit in de oorlog voor elkaar te krijgen”, weet Piet van Toor uit overlevering. Daarom waren de oprichters - Boei Seelen (schrijver van het DBV-clublied), Has Janssen, Pierre van Eekeren, Frans Janssen-Steenberg en Johan van Eldijk - er ook zo trots op. Geen van de oprichters is nog in leven.

Volgens Van Toor zochten de mannen niet alleen vanwege de bezetting vertier, maar ook omdat het in Maasbommel - en heel Maas en Waal - toentertijd erg armoedig was. Wat gezelligheid en een borreltje vormden dan een goede afleiding. Er bestonden volgens de huidige voorzitter toen nog zo'n acht 'echte' cafés in Maasbommel en daarnaast nog een flink aantal 'boerencafés': een ruimte in een boerderij waar je een neut kon pakken. In één van die cafés, Het Veerhuis van Jan van Dijk, werd ODB geboren. De club zou er 25 jaar spelen. Daarna ging ze naar De Mulder (nu De Korenmolen) tot 2007. Daarna volgde Maaszicht (nu De Dijkgraaf), Moeke Mooren, De Hanze en, sinds 2011, 't Zwarte Café.²¹

Het verzet/ondergrondse

Ondergronds werk werd in West Maas en Waal volop met grote voorzichtigheid uitgevoerd. Onderduikers werden op verschillende boerderijen ondergebracht. Over het algemeen belangeloos. Meegegeten werd er met de plattelandskost. Van de andere kant werkten vele onderduikers mee op de boerderij. Veel stedelingen leerden hier wat boerenwerk inhield en later zijn trouwpartijen tussen voormalige onderduikers en boerenmeisjes tot stand gekomen. In november 1944 werd onder leiding van een oud- Indonesische militair genaamd Voorneman een groep ondergronds opgericht. Voorneman woonde in het huis bij brouwerij “de Kapelhof” van Harrie Poort. De groep ondergronds deed wachtdiensten bij het veer van Maasbommel en liep in het dorp Maasbommel wachtronden in verband met eventuele spionnen. De kinderen van burgemeester Johan de Leeuw waren actief in het verzet. Zoon Wim de Leeuw, die als volontair werkzaam was op het gemeentehuis, wist daarvan goed gebruik te maken en regelde veel voor de inwoners van de gemeente. In 1945 was hij commandant van de Stoottroepen in Maas en Waal. Jo de Leeuw zorgde samen met zijn zus Leida de Leeuw voor de opvang van onderduikers en piloten. Later sloot Jo zich aan bij een Limburgse verzetsgroep.

Ook gaat het verhaal dat er op het Stoomgemaal De Tuut in Appeltern onderduikers waren, die zich verstopten onder de kolenberg, in de kelder en in de rookgas-kanalen van de ketel, mits die niet in werking was natuurlijk. Louis Fliervoet was de eerste machinist op het Stoomgemaal. Voordat Louis in 1918 bij Stoomgemaal De Tuut kwam werken (hij was toen ongeveer 29 jaar), was hij als machinist werkzaam op het Maasbommels gemaal geweest. Volgens het gemeentearchief is Louis op 15 maart 1910 ingeschreven in Maasbommel. Louis (voluit Lodewijk Marinus Fliervoet) trouwde op 21 oktober 1913 met Nel (Petronella Johanna Schonenberg) uit Maasbommel. Het is niet duidelijk of Louis Fliervoet door dit soort activiteiten de aandacht van de Duitsers heeft getrokken. Feit is wel dat hij op een nacht door drie Duitse militairen werd opgepakt en in een auto werd meegevoerd richting Maasbommel. De rit ging over de dijk, destijds een slechte grindweg die nog niet was geasfalteerd. Onderweg ging de auto kapot. Eén Duitse soldaat bleef achter bij de auto en de beide andere liepen naar het

²¹ Peter Deurloo 06-12-18. www.gelderlander.nl

huis (zie foto rechts)²² van huisarts Schaffers te Maasbommel, die telefoon had. Terwijl een van hen in het halletje stond te bellen, bleef de andere voor de deur staan en Fliervoet stond er tussenin. Toen de Duitser die aan het bellen was iets aan de andere soldaat vroeg, liep de laatste even weg van de deur en kon Fliervoet ontsnappen. In de tuin rond het huis van de dokter stonden manshoge tabaksplanten, in rijen gepoot en met diepe sleuven ertussen. Hierin wist Fliervoet zich te verstoppen en toen later alles weer veilig leek, kroop hij naar de dijk van de Maas. Bij de pont van Maasbommel wist hij een roeiboot te bemachtigen waarmee hij naar Megen voer. Vervolgens liep hij naar de pont die voer van Megen naar Appeltern en stak nogmaals de Maas over. Later kwamen de Duitsers nog verschillende keren bij het gemaal op bezoek, maar Fliervoet wist zich steeds op tijd te verstoppen, o.a. in de hel van een van de ketels. In de omgeving van Appeltern waren destijds zo'n twintig Duitsers gestationeerd. Een aantal van hen had opdracht gekregen om het veer van Appeltern naar Megen te bewaken²³.

Het dagelijkse leven

In Maasbommel was in de oorlog nog geen elektriciteitsnetwerk en ook geen waterleidingnetwerk. Op een enkele plek was wel een telefoon aanwezig. Drinkwater werd gewonnen via een waterpomp of uit de sloot gehaald. Koken ging op de kolenkachel, houtkachel of petroleumstel. Zwarte handel vond ook plaats in West Maas en Waal. Aan spaarzame goederen en etenswaren werd soms grof geld verdiend. Dat gold vooral voor tabak. Ook was er een levendige handel in distributiebonnen van allerlei soort. Alles was in de oorlog 'op de bon'. Die bonnen zagen eruit

als een vel postzegels. Voor ieder artikel was een aparte bon: voor suiker, brood, boter, tabak en snoep. Voor een broodje had je één bon nodig, maar voor bijvoorbeeld een laken of een jas moest je bonnen sparen. Snoep werd in de oorlog meer gekocht dan ooit tevoren. Dat kwam door de invoering van de snoepbonnen. De mensen kregen wat meer geld en minder mogelijkheden om iets op te maken, terwijl de snoepbonnen gewoon op moesten, dacht men. Vooral grotere gezinnen zaten goed in de bonnen en maakten er nogal eens gebruik van om deze te ruilen tegen kleding en schoeisel. Dat gold ook vooral voor suiker en rookartikelen. In de

dorpen is er zodoende weinig hongergeleden of gebrek aan spullen geweest. Bijna iedereen had een tuintje. Er was wel een gebrek aan originele lampolie. Als alternatief werden carbidlampen of lijnzaadolie gebruikt of tijdens de Bevrijding (als tip van de Engelsen) benzine gemengd met zout om het walmen te beperken. Wie geen petroleumlamp had gebruikte een glazen potje met daarin een lontje. Onderduikers hadden geen adres meer en konden niet naar het distributiekantoor gaan om bonnen en textielpunten aan te vragen. Onderduikers kregen daarom bonkaarten van mensen die goed in de bonnen zaten of kregen nagemaakte bonkaarten van de ondergrondse. Slachtvee moest in de oorlog worden geregistreerd en geleverd aan de Duitsers. De handige boeren zagen nogal eens kans om biggen achter te houden, vet te mesten en te slachten of in de plaats van grotere geslachte varkens te leggen. Er werd melk gekarnd en kaas gemaakt van melk van eigen koeien en er werd koren gedorst voor eigen gebruik. Er was voortdurende angst voor het bezoek van controleurs. Een geluk daarbij was dat die controleurs ook moesten leven en de meesten ervan niet Duitsgezind waren. De gewone boer die zich niet bezighield met smokkel of zwarte handel kreeg best kans om iets voor zichzelf en voor familie en bekenden achter te houden. Die toestand duurde ook na de Bevrijding nog wel enige tijd voort. Schaarse voedingsmiddelen en goederen waren zelfs in de jaren vijftig nog 'op de bon'. Koffie was het laatste product dat in 1952 weer vrij te verkrijgen was.

²² <http://www.stoomgemalenmaasenwaal.nl/machinisten-en-stokers-van-stoomgemaal-de-tuut/>

²³ <http://www.stoomgemalenmaasenwaal.nl/machinisten-en-stokers-van-stoomgemaal-de-tuut/>

Gemeentehuis

Op de foto²⁴ hieronder is de woonark te zien die in 1940 tijdens de mobilisatie periode en het begin van de Tweede Wereldoorlog dienst heeft gedaan als tijdelijk gemeentehuis. De naam van deze ark is DiKoJo, genoemd naar de 3 dochters van de eigenaar van de woonark Hein Savelkouls. De namen van de dochters zijn Dina, Koojsje en Joke. Het gemeentehuis (foto²⁵ rechts) dat was gebouwd in 1875 was in de jaren 30 door tekenen van slijtage als gevolg van vochtproblemen toe aan een renovatie. In februari 1940 kon men beginnen met de renovatie.

Het tijdelijke gemeentehuis, de woonark DiKoJo werd afgemeerd in de Maas nabij de veerweg in de buurt van het veer Maasbommel/Megen. De verbouwing ging gedurende de bezettingstijd gewoon verder en de

Duitse bezetter hield toezicht op hetgeen gebeurde in de gemeente. De bedoeling was dat de renovatie 5 maanden in beslag zou nemen. Een deel van de benedenruimte van het gemeentehuis werd tijdens de verbouwing gebruikt door de plaatselijk bureauhouder en voor de

distributiedienst.

Rechts²⁶: Burgermeester de Leeuw op de loopplank van het tijdelijk Gemeentehuis Maasbommel. Op de achtergrond is rechtsboven de huidige Gasterij de Dijkgraaf te zien. Linksboven is het pand te zien dat beboorde tot Familie Poort en dat afgebroken is in de jaren zestig.

Links²⁷: De voorstevan van het tijdelijk gemeentehuis Maasbommel. Op de foto staan van links naar rechts: de heer Herckenrath, Wim de Leeuw (zoon van de burgermeester), de gemeentelijk veldwachter ?, Veldwachter ?, Piet de Leeuw (zoon van de burgermeester).

²⁴ Stichting Werkgroep Historisch Alphen aan de Maas (W.H.A.M.)

²⁵ Stichting Werkgroep Historisch Alphen aan de Maas (W.H.A.M.)

²⁶ Stichting Werkgroep Historisch Alphen aan de Maas (W.H.A.M.)

²⁷ Stichting Werkgroep Historisch Alphen aan de Maas (W.H.A.M.)